

KDO IN KAKO NAJ VZGAJA DOBRE DRŽAVLJANE?

Sprejeto

29. 9. 2025

Pregledano

16. 11. 2025

Izdano

17. 12. 2025

MAJA VAČUN

Univerza v Maribor, Filozofska fakulteta, Maribor, Slovenija
maja.vacun1@student.um.si

DOPISNI AVTOR

maja.vacun1@student.um.si

Ključne besedefilozofija,
vzgoja in izobraževanje,
dober državljan,
vrline,
učni načrt

Izvleček V prispevku razmišljamo o tem, kakšnega državljana potrebuje liberalno-demokratska družba in kakšna je vloga vzgojno-izobraževalnega sistema pri oblikovanju »dobrih« državljanov. Dobro državljanstvo presega državljansko znanje in veščine ter temelji na državljanskih vrlinah (odgovornost, pravičnost, solidarnost, pripravljenost na sodelovanje, skrb za skupno dobro), ki vključujejo motivacijo in se izražajo v dejanjih. Izobraževalni sistem ima pomembno vlogo pri razvijanju teh lastnosti, vendar je le eden izmed dejavnikov, ki oblikujejo mlade. Pomembna je povezanost šole z drugimi družbenimi sferami ter celostni pristop k državljanski vzgoji. Analiza aktualnega učnega načrta za predmet domovinska in državljanska kultura in etika kaže, da ta daje večji poudarek državljanskemu znanju kot državljanskim veščinam in vrlinam. Mednarodna raziskava ICCS 2022 izpostavlja slabe dosežke slovenskih osnovnošolcev na področju državljanske vednosti, njihovih stališč glede pomembnih tem v družbi, slabe participacije v šolskem in drugih okoljih kakor tudi njihove izražene pripravljenosti za angažiranje v prihodnosti.

WHO SHOULD RAISE GOOD CITIZENS AND HOW?

MAJA VAČUN

University of Maribor, Faculty of Arts, Maribor, Slovenia
maja.vacun1@student.um.si

CORRESPONDING AUTHOR
maja.vacun1@student.um.si

Accepted
9. 10. 2025

Revised
30. 11. 2025

Published
17. 12. 2025

Abstract This paper reflects on the type of citizen required by a liberal-democratic society and the role of the educational system in shaping »good« citizens. Good citizenship goes beyond civic knowledge and skills. It is grounded in civic virtues (responsibility, justice, solidarity, willingness to cooperate, and concern for the common good), which include motivation and are expressed through actions. The educational system plays a crucial role in developing these qualities, but it is only one of the factors that influence young people. Equally important are the school's connections with other social spheres and a holistic approach to civic education. An analysis of the current curriculum for the subject Civic and Homeland Culture and Ethics shows that it places greater emphasis on civic knowledge than on civic skills and virtues. The international ICCS 2022 study highlights the weak performance of Slovenian primary school students in civic knowledge, their attitudes toward key social issues, their limited participation in school and other contexts, as well as their expressed willingness to engage in the future.

Keywords
philosophy,
education,
good citizen,
virtues,
curriculum

1 Uvod

V Sloveniji od leta 2023 do 2025 poteka prenova učnih načrtov za osnovne šole in gimnazije, ki med drugim ponuja razmislek o tem, kaj je pravzaprav tisto, kar je v ospredju vzgojno-izobraževalne politike javnega nacionalnega šolstva. Zdi se smiselno, da je ta zastavljena široko in dolgoročno, saj gre za vzgojo in izobraževanje zdaj mladih, a nekoč odraslih ljudi, ki naj ne bi zgolj opismenjeni živeli v aktualni družbi, temveč v njej tudi aktivno delovali in jo sooblikovali.

A vprašanje je, kakšne državljane sploh potrebuje in si želi liberalno-demokratska družba, ki jo s svojimi zakoni in načeli normira Ustava Republike Slovenije in katere del je posledično tudi njen vzgojno-izobraževalni sistem. Cilj v prispevku je odgovoriti na tri osnovna vprašanja:

- (i) Kakšnega državljana potrebuje liberalna demokratska družba?
- (ii) Kakšna je vloga vzgojno-izobraževalnega sistema pri vzgoji odraslih »dobrih«
državljanov?
- (iii) Kako naj bo zasnovan aktualni pouk predmeta domovinska in državljanska kultura in etika v slovenski osnovni šoli, da bo izoblikoval učence v take državljane?

Naš namen je tudi raziskati, kaj naj bi državljanska vzgoja krepila pri učencih – vrline, participacijo, motivacijo ali vse troje. Izhajajoč iz tega bo prispevek sestavljen iz treh delov: (i) v prvem poglavju bomo predstavili osnovne značilnosti liberalne demokracije kot politične ureditve ter navedli lastnosti njenih državljanov; (ii) v drugem poglavju bomo predstavili vlogo izobraževalnega sistema pri oblikovanju za liberalno demokracijo dobrih državljanov; (iii) v tretjem poglavju bomo skozi cilje in didaktična priporočila predstavili, kako bi veljalo v luči (i) in (ii) zasnovati aktualni pouk domovinske in državljanske kulture in etike v osnovni šoli.

2 Državljeni, ki jih potrebuje liberalna demokracija

Na začetku tega poglavja bomo podali osnovno predstavitev liberalne demokracije kot politične ureditve ter jo v nadaljevanju povezali z lastnostmi njenih državljanov. Zanje bomo uporabili besedni zvezi 'dober državljan' in 'odgovoren državljan', na kratko pa se bomo ustavili tudi ob razmisleku, ali ju je mogoče enačiti. Pri iskanju odgovora na vprašanje, katere so tiste individualne lastnosti, ki naj bi jih imeli odrasli

državljeni v takšni družbi, bomo posredno izpostavljali tri lastnosti/odlike, ki jih v svojem prispevku *Državlanska vzgoja, filozofija za otroke in vprašanje participacije* predstavi M. Šimenc (2009, str. 10–24): osebna odgovornost državljanov, njihova participacija in usmerjenost k pravičnosti.

Če je, kot trdi Kymlicka (2005, str. 399), državljanstvo neločljivo povezano z liberalnimi idejami individualnih pravic, hkrati pa tudi s komunitarnimi idejami pripadnosti posamezni skupnosti in povezavi z njo, je najprej smiselno okvirno preveriti, katere so tiste individualne pravice oz. svoboščine, do katerih naj bi bili upravičeni pripadniki liberalne demokracije, in kakšne so sploh značilnosti tega državnega/političnega sistema.

Temelj liberalne demokracije kot političnega sistema, ki združuje demokratične procese z liberalnimi vrednotami, so človekove pravice in svoboščine. Pravice posameznikov, zapisane v Ustavi RS, so vezane predvsem na osebno svobodo, svobodo izražanja, veroizpovedi, zbiranja, sodelovanja pri upravljanju javnih zadev itn. Liberalna demokracija zagotavlja pravno in institucionalno varstvo posameznikovih pravic, ščiti pravice manjšin, preprečuje tiranijo večine in skrbi za to, da nobena skupina ni diskriminirana ali zatirana. Vladavina prava oz. pravna država zagotavlja enakost pred zakoni in preprečuje samovoljo oblasti (Ustava RS, 2011). »Z mehanizmom volitev ponuja liberalna demokracija možnost izbire političnih predstavnikov, ki sprejemajo odločitve v našem imenu, ter nadzor nad oblastjo in s tem zaščito posameznikove svobode« (Sovdat, 2008, str. 9). Pomemben je tudi družbeni in politični pluralizem, ki naj bi zagotavljal in spodbujal raznolikost mnenj ter politično konkurenco, hkrati pa omogočal ravnotežje in medsebojno preverjanje. Velik poudarek je na pomenu civilne družbe, ki z nevladnimi organizacijami, združenji in neodvisnimi mediji spodbuja participacijo državljanov in nadzoruje oblast, katere nosilec je ljudstvo.

Državljeni liberalno-demokratičnih sistemov imajo pravice in odgovornosti, ki so med seboj neločljivo povezane. Pravice in svoboščine, ki jim pripadajo na osnovi politične ureditve njihove države in po zakonu, na eni strani omogočajo in poudarjajo vlogo posameznika in svobodo pri lastnem individualnem razvoju, prav tako še svobodo, možnost in motiviranost za sodelovanje pri oblikovanju, delovanju in napredku demokratičnega sistema skupnosti. A prav ta možnost oz. dejstvo, da je ljudstvo tisto, ki ima pravico posredno ali neposredno oblikovati, urejati in udeležati ideje državne ureditve, njenega političnega in vrednostnega sistema, kaže na to, da

naj bi imeli posamezniki tega ljudstva tudi odgovornosti do skupnosti oz. države kot celote. Konec koncev morajo državljani tudi živeti v skladu z zakoni in družbenimi vrednotami, se zaposliti v njenih institucijah, jih (znati) uporabljati ter aktivno in pravično delovati za kolektivno dobro. Vse to poleg individualnih pravic izpostavi tudi pomen participacije in usmerjenosti k pravičnemu ravnanju, kar je potrebno dopolniti še s sposobnostjo za etično-politično presojo (kaj pravičnost v danih okoliščinah od nas zahteva, ali je določen zakon/ukrep/odločitev pravična ali krivična, in če da, do koga ...).

V filozofsko-strokovni literaturi se v razmislekih o lastnostih dobrih državljanov izpostavljajo trije ključni pojmi: državljanske vrline oz. kreposti kot sinonimna izraza, dispozicijske sestavine in vrednote. Državljske vrline, med katere se uvrščajo moralnost, svobodoljubnost, požrtvovalnost, solidarnost, tolerantnost, delavnost in izobrazba, so tiste, ki usposobijo človeka za dobrega državljana (Prunk, 2006, str. 14). Človek lahko državljanstvo dobro izpolnjuje oz. živi samo v primeru, če je razvil in prakticira te vrline. Za namene pričujočega članka je posebej uporabna Kymlickova (2005, str. 405; po Galston, 1991, str. 221–224) razvrstitev državljanskih vrlin v naslednje štiri kategorije:

- splošne (pogum, spoštovanje zakona, lojalnost),
- družbene (neodvisnost, odprtost duha),
- ekonomske (delovna etika, sposobnost, da odložimo samonagraditev, prilagodljivost ekonomskim in tehnološkim spremembam),
- politične (sposobnost prepoznavanja in spoštovanja pravic drugih, naravnost, da zahtevamo le toliko, kolikor nam pripada, sposobnost presoje rezultatov dela zaposlenih v javnih službah, pripravljenost na udeležbo v javnih razpravah).

Kymlicka posebej izpostavlja pomen politične participacije, ko piše, da naj bi imeli državljani modernih pluralističnih liberalnih demokracij vrline, kot so sposobnost in pripravljenost zastavljati vprašanja politični avtoriteti ter se vključevati v javno razpravo o javnopolitičnih vprašanjih. Ob tem opozori, da krepost javnega razpravljanja ne pomeni zgolj pripravljenosti udeleževati se političnega življenja in seznanjati druge s svojimi pogledi, temveč vanjo »sodi tudi pripravljenost, da se zapletemo v pogovor: da prisluhnemo, ne le govorimo, da si prizadevamo razumeti mnenja drugih in spoštljivo odgovarjati na njihova stališča, da bi se pogovor lahko nadaljeval« (Kymlicka, 2005, str. 406). Pomembna krepost dobrih državljanov je

krepost 'javne umnosti', ki se nanaša na sposobnost državljanov, da za svoje politične zahteve navedejo javne in razumljive razloge in ne le izbire, tem pa v določenih okoliščinah (npr. različna verska in/ali kulturna prepričanja) dodajo še kreposti presoje, prilagajanja in kompromisa (Kymlicka, 2005, str. 407). Kymlickov seznam vrlin in utemeljitev zanj je dobra iztočnica za razpravo o tem, kako naj poteka pouk državljanske vzgoje. Ta mora torej v bodočih državljanih razvijati zmožnosti samostojnega mišljenja in razglabljanja, spoštljive komunikacije, pripravljenosti prisluhniti drugim (ne zgolj zaradi vtisa, temveč v iskreni veri, da se lahko od njih kaj novega naučimo ali kaj bolje razumemo), empatije, formuliranja, izražanja in utemeljevanja stališč (ne s svojimi osebnimi preferencami, temveč z vsemi dostopnimi, tj. javnimi razlogi), določeno mero intelektualne skromnosti (spoznanje in priznanje, da so naše znanje in izkušnje ter sposobnost razumevanja omejeni, da ne vemo vedno vsega in najboljše), sposobnost prepoznati in se opreti na resnične spoznavne avtoritete in ne nasedati zgolj navideznim in samooklicanim, zavezanost resnici (namesto ravnodušnosti do nje in do teh, ki jo izkrivljajo in z nami manipulirajo), skrb za skupno in ne le osebno dobro (vključuje tudi sposobnost, da ugotovimo, kaj od tega, kar nam prodajajo pod to etiketo, je resnično v javnem interesu, kaj pa zgolj pretveza za promocijo partikularnih interesov različnih interesnih skupin) in tako naprej.

Vsaka zdrava demokracija zahteva svobodo misli in izražanja ter potrebuje državljane, ki so sposobni avtonomne kritične refleksije, državljane, ki se ne bojijo kritično in neodvisno razmišljati o moralnih, verskih in drugih vprašanjih (Law, 2006, str. 40–54), so nagnjeni k spoštovanju zakonov, pripravljeni za politično sodelovanje po pravnih poteh, da bi tako dosegli pravico in uresničili določene lastne interese, ki jih je legitimno uresničevati, ter nagnjenost k politični participaciji in sodelovanju v javnem razmišljanju (Brighouse, 2006, str. 62). Z drugimi besedami: »Kritično mišljenje je temelj demokratične družbe, saj omogoča posamezniku, da se ne podreja avtoritetam brez razmisleka, temveč jih presoja.« (Gartner, 2007, str. 116)

Murphy (2004, str. 247) doda pomen 'intelektualne vrline', ki jo definira kot vestno iskanje resnice. Njegova razvojna hierarhija intelektualnih vrlin vključuje vrline intelektualne skrbnosti, npr. temeljitost, natančnost, vztrajnost. Vsak dober državljan bi moral imeti intelektualne vrline, saj ga bodo te spodbujale ter mu pomagale upreti se lažnim prepričanjem in navedbam slabih politikov, ki ga silijo verjeti neresnicam, tako da se sklicujejo na njegov nacionalni ponos, pohlep, nezadovoljstvo ali strahove za prihodnost. A čeprav je intelektualna vrlina potrebna

za dobre državljane, ne zadostuje, saj količina vestnosti v iskanju resnice ne pomeni nujno in ne vodi zanesljivo do gorečnosti za javno službo in do poguma za obrambo svojega naroda (Murphy, 2004, str. 262).

V povezavi z dobrimi državljani se v filozofsko-strokovni literaturi uporabljata še termina vrednote in odgovorno državljanstvo. Odgovoren državljan se zaveda tako državljanskih pravic kot dolžnosti, z njim pa so povezane državljanske vrednote kot npr. demokracija, človekove pravice, enakost, aktivno vključevanje, solidarnost, strpnost do raznolikosti in družbena pravičnost (Bregar Mazzini, 2014, str. 64). Ob tem je potrebno izpostaviti, da vrednote niso (nujno) značajske lastnosti in posledično tudi niso (nujno) izražene skozi dejanja odgovornih državljanov; slednji jih lahko zgolj cenijo in smatrajo kot pomembne v življenju. S tem ko se posameznik zaveda državljanskih pravic in odgovornosti in ima v skladu z njimi ali pa prav zaradi njih oblikovane lastne vrednote, še ne pomeni nujno, da jih tudi udejanja. Tako se postavita dve vprašanji (i) Ali je odgovoren državljan nujno hkrati dober državljan? in (ii) Ali je mogoče odgovornega državljana enačiti s poslušnim, indoktriniranim državljanom, ki bo oblikoval svoje vrednote na osnovi družbenih, jih zgolj cenil, a pri svojem vedenju ne tudi izhajal iz njih? Če vrednote ne usmerjajo posameznikovih odločitev in dejanj in če v ničemer ne vplivajo nanje, čemu bi se potem sploh ukvarjali z njimi in si prizadevali, da jih ta v svoji državljanski vlogi ponotranji?

Skozi izpostavitev treh ključnih odlik (osebno odgovoren, participativen, k pravičnosti usmerjen) in vrlin dobrega državljana smo ugotovili, da vsaka od teh meri na svojo raven delovanja, hkrati pa so vse skupaj potrebne za 'oblikovanje' oz. vzgojo dobrega državljana, ki ima pozitivne posledice tako zanj kot za skupnost/i. Da bi bil državljan dober, ni dovolj, da je odgovoren zgolj v smislu zavedanja svoji državljanskih pravic in dolžnosti, tudi ni dovolj, da ima zgolj oblikovan vrednostni sistem o tem, kako naj npr. družba ali sam znotraj nje deluje. Pomembno je, da njegove vrednote postanejo njegove značajske lastnosti, postanejo vrline, ki se manifestirajo skozi njegova dejanja. Glede na zapisano so med vrlinami, ki naj bi jih dober državljan imel, v ospredju moralnost, odprtost duha, solidarnost, pravičnost, odgovornost, spoštovanje ter sposobnost in motivacija za avtonomno in kritično mišljenje. Najbrž pa to niso osrednje vrline vsakega dobrega državljana in najbrž seznam teh tudi ni popoln.

Kaj torej lahko glede na vse do sedaj zapisano strnemo v odgovor na vprašanje, ki smo si ga zastavili v uvodu in skušali nanj odgovoriti v tem poglavju – Kakšen je državljani, ki ga potrebuje liberalna demokratična družba? Da bi bil državljani dober, ni dovolj, da je zgolj odgovoren v smislu zavedanja svojih državljskih pravic in dolžnosti, tudi ni dovolj, da ima zgolj oblikovan vrednostni sistem o tem, kako naj npr. družba ali sam znotraj nje deluje. Pomembno je, da njegove vrednote postanejo njegove značajske lastnosti, postanejo vrline, ki se manifestirajo skozi njegova dejanja.

Toda kako doseči, da bodo državljani svoje družbene vloge in življenje udeleževali polno, z občutkom pripadnosti, motiviranosti ter odgovornosti in ne s prisilo? Da bodo ponotranjili zavedanje o tem, da imajo preiščane, pravične in odgovorne odločitve posameznika/ov glede načina življenja in delovanja v skupnostih pozitivne koristi za družbo kot celoto, s tem pa tudi zanje kot njene posameznike? Eden izmed deležnikov razvoja za doseganje tega cilja je vsekakor lahko nacionalni izobraževalni sistem, zato bomo v naslednjem poglavju spregovorili tudi o tem, kakšna je vloga tega pri oblikovanju dobrih državljanov.

3 Vloga izobraževalnega sistema pri oblikovanju dobrih državljanov

Naša predpostavka je, da imajo šole kot vzgojno-izobraževalne institucije pomembno vlogo pri vzgoji dobrih državljanov, a tega ne morejo doseči samostojno oz. ločeno od drugih deležnikov; pomemben je tudi vpliv družine, lokalnega in širšega okolja, drugih izobraževalnih institucij, civilne družbe, države. Ali lahko potrdimo predpostavko, bomo preverili v nadaljevanju, še prej pa poiskali odgovore na vprašanje, kakšna sploh je vloga vzgojno-izobraževalnega sistema pri oblikovanju dobrih državljanov. V pričujočem razdelku pa bomo poskusili tudi odgovoriti na vprašanje, kako oz. na kakšen način lahko/naj šole izvajajo državljansko vzgojo ter s tem posredno ali neposredno prispevajo k razvoju bodočih odraslih v dobre državljane.

Državljska vzgoja naj bi v vsej svoji zgodovini ostajala v središču različnih teoretičnih razprav in političnih projektov, ki se tičejo vloge in pomena javnega šolanja pri vzgoji državljanov kot polno sodelujočih članov politične skupnosti (Razvoj državljanske vzgoje v Republiki Sloveniji, 2012, str. 33). Čeprav v primerih, ko govorimo o državljanski vzgoji, praviloma vselej govorimo o različnih, celo nasprotujočih si pogledih, stališčih in vzgojnih usmeritvah, v katerih so vedno

prisotne subjektivne note, različno usmerjena, motivirana in utemeljevana delovanja skupnosti (Štrajn, 2006, str. 83), pa ob pregledu strokovne literature ugotovimo, da vlada o vzgoji državljanov v izobraževalnih institucijah tudi precej široko soglasje.

Že od razsvetljenstva naprej velja trditev, da »mora šola vzgajati ljudi za dobre državljane« (Prunk, 2006, str. 13), in prav vzgoja dobrih državljanov je eden izmed osrednjih ciljev šolanja (Brighouse, 2006, str. 73). Ena izmed pomembnih sestavin šolskega kurikuluma s področja družboslovja naj bi bilo razvijanje zavesti o nacionalni identiteti, učenje o življenju v skupnosti, o osnovnih načelih demokratične politične ureditve, človekovih pravic, strpnosti ipd. Participativna vzgoja poleg kritičnega mišljenja sodi »med najpomembnejše kompetence izobraževanja za demokratično državljanstvo, ki naj bi jih skozi učni proces razvili pri učencih kot bodočih državljanih« (Razvoj državljanske vzgoje v RS, 2012, str. 49). V okviru formalnega izobraževanja ima pomembno mesto spodbujanje demokratičnega državljanstva (Sardoč, 2006, str. 103), povezanega s poudarjanjem pomena aktivne udeležbe v demokratičnih procesih (volitve, politične razprave, civilne iniciative), v katerih preko sodelovanja prispevamo k raznolikosti mnenj in posledično k oblikovanju politik. Cilj vzgojno-izobraževalnega sistema je med drugim osredinjen na vzgojo učencev za osebno in družbeno angažiranost v smislu njihove pripravljenosti prispevati k boljši skupnosti in družbi (Izhodišča za prenovu učnih načrtov, 2022, str. 5).

Naslednji pomemben cilj, ki bi ga šola morala vključevati v državljansko vzgojo, je vzgoja za avtonomno in kritično mišljenje, ki temeljita na prepoznavanju in vrednotenju resničnosti ter dejstev, imata za cilj prizadevanje za resnico, odklanjanje pristranskosti, praktično reševanje problemov, omogočata sistematično analizo in s tem tudi boljše razumevanje in odziv na resnične situacije. Osnovni cilji izobraževanja morajo biti usmerjeni prav v spodbujanje dobrega, tj. racionalnega in kritičnega mišljenja otrok ter s tem v njihovo pripravo na življenje odraslih, v katerem bodo zavzemali avtonomno in enakopravno družbeno vlogo (Kotzee, 2018, str. 216). Ker je demokracija povezana z argumentacijo in javno razpravo, sta avtonomija in kritično mišljenje nujni sestavni del državljanske vzgoje (Šimenc, 2009, str. 16). Šole morajo naučiti otroke, kako se lotiti kritičnega razmišljanja in moralne presoje, ki opredeljujeta javno umnost – to je ena od osnovnih utemeljitev obveznega šolanja (Kymlicka, 2005, str. 434).

Za posameznika, ki mu manjka znanja in veščin, da bi prepričljivo razpravljal in zavzemal stališča do javnih zadev, da bi sodeloval in si pridobil podporo državljanov ter opravljal izbrane ali zahtevane javne naloge, ne moremo trditi, da ima državljansko vrlino (Murphy, 2004, str. 224). Vprašanje je, kaj sploh pomeni besedna zveza »državljska vrlina« in v čem se razlikuje od državljskega znanja ali državljanske veščine. Državljsko znanje je razumevanje različnih dejstev in konceptov o državljskih zadevah (npr. zgodovina, struktura in funkcije vlade, narava demokratične politike in ideali državljanstva), državljanske veščine pa so usposobljene zmogljivosti za uporabo državljskega znanja pri uresničevanju državljskih ciljev (npr. glasovanje, protestiranje, peticija, agitiranje in razprava). Toda državljanska vzgoja ne sme biti usmerjena le v krepitev državljskega znanja in veščin, temveč je primarna odgovornost javnih šol pri vzgoji za državljanstvo razvijanje državljskih vrlin. Državljske vrline namreč poleg državljskega znanja in veščin združujejo tudi državljansko motivacijo, ki se nanaša na spoštovanje demokratičnega procesa, ljubezen do domovine in vestno skrb za skupno dobro. »Državljska vzgoja bi morala stremeti k državljanski vrlini in ne le k državljanskemu znanju in spretnostim, saj brez krepitve motivacije znanje in spretnosti nimajo moralne vrednosti« (Murphy, 2004, str. 224).

Iz do sedaj zapisanega lahko zaključimo dvoje: (i) naloga šole je vzgajati dobre državljane in (ii) vzgoja dobrih državljanov mora biti usmerjena v spodbujanje državljskih vrlin. Za preverjanje naše predpostavke, zapisane na začetku pričujočega poglavja, pa se je potrebno vprašati, kje vse državljanska vzgoja poteka. So šole glavno oziroma edino okolje za razvijanje konceptov državljanske vzgoje in vrlin ali le eden izmed deležnikov njihovega razvoja?

Državljske vrline niso prirojene in se jih je zato treba naučiti, pri tem pa je napačno sklepanje, da se je treba državljskih vrlin (na)učiti v šoli (Murphy, 2009). Če hočemo razumeti pravo vlogo državljanske vzgoje v šolah, je potrebno predhodno razmisliti o odnosu šolske do drugih vrst vzgoje ter izpostaviti vidike možnega razumevanja pojma »izobraževanje«. Naše učenje poteka tudi doma, med vrstniki, v službi, knjižnici, v cerkvi, na drugih mestih, pod vplivom medijev ..., kjer posamezniki pridobivajo vse vrste učnih izkušenj. Učitelj v šoli je le eden od mnogih učiteljev v našem življenju: to so tudi naši starši, ministri, trenerji, knjižničarji, zdravniki, prijatelji, delodajalci itn. (Murphy, 2009). Otroci se ne morejo naučiti/pridobiti državljskih kreposti izključno v eni posamezni instituciji ali družbenem področju, temveč se »državljski presečne pahlače kreposti naučijo od

presečne pahljače institucij, saj vsaka od teh uči nekaterih pomembnih kreposti, vendar tudi nekaterih naravnosti, ki se lahko izkažejo za slabosti, če jih uveljavljamo v domeni politike» (Kymlicka, 2005, str. 433–434). Šola bi s poučevanjem nekaterih političnih kreposti mogoče res lahko zapolnila vrzeli v znanju, za katere ni zagotovila, da se jih bodo otroci naučili v družinah, zasebnih sferah ali kje drugje, a so šole del širše družbe, zato bi bilo napačno sklepati, da lahko dobro delujejo, ne da bi druge družbene institucije podpirale njihove cilje. Druge institucije ne morejo v celoti prepustiti izobraževanja šolam, vsaka od njih mora imeti interes za to, kako se mladi izobražujejo v šolah, ter si prizadevati za sodelovanje s šolami na različne načine pri oblikovanju kurikulumu (Kotzee, 2018). Šola mora med drugim pripravljati učence za sodelovanje (delo v ali uporabo) v drugih družbenih institucijah (npr. znanost, mediji, sodišča, demokratična vlada, zdravstveni sistem ...). Te so za svoje vzdrževanje odvisne od izobraževalnega sistema, saj brez šol, v katerih mladi postanejo izobražena javnost in se naučijo brati, pisati, raziskovati, argumentirati, eksperimentirati itd., te institucije ne bodo mogle tako dobro služiti javnosti, kot bi lahko, poleg tega pa te izobraževalne ustanove brez šol ne bodo imele nikogar zaposliti kot nove delavce znanja (Kotzee, 2018).

Torej, šole so le eden izmed deležnikov pri vzgoji dobrih državljanov in za vzgojo teh je pomembno vzporedno sodelovanje šol z drugimi družbenimi sferami. Ker pa se v strokovni literaturi to sodelovanje povezuje tudi z možnimi pastmi, bomo v nadaljevanju predstavili še nekaj pomislekov v zvezi s tem sodelovanjem. Slednji se ne nanašajo na vprašanje, ali naj šole sodelujejo z drugimi družbenimi institucijami, področji, deležniki, temveč je problem v tem, kaj se šolam nalaga, se od njih pričakuje (prevzemanje nalog in/ali popravljanje napak drugih deležnikov, poskus manipuliranja za doseganje višjih ciljev, vzgoja poslušnih državljanov, indoktrinacija, instrumentalizacija šole itn.) in kakšne so posledice teh pasti.

Obstaja problem omejenosti šol pri uresničevanju ciljev državljanske vzgoje ali celo nevarnost, da bi šola s svojo družbeno določenostjo na ravni učnih načrtov ter v njih zajetih ciljev in vsebin, s svojo sistemsko izoblikovanostjo in umeščenostjo med druge družbene ustanove postala (ali ostala) aparat političnega delovanja in družbene reprodukcije. Šolstvo je vselej del širših družbenopolitičnih kontekstov, v katerem se srečujejo različni konfliktni interesi. Gre za čedalje večjo instrumentalizacijo šole, ki se v novem tisočletju pod pritiskom neoliberalizma vse bolj spreminja v podjetje, kar je v izrazitem nasprotju z usmerjenostjo osnove šole k razvoju posameznika v celostno človeško bitje (Grušovnik, 2023, str. 64–66). Prav tako obstaja problem

instrumentalizacije in pomen raznolikosti mišljenja, ki je edino produktivno, četudi je primarni cilj splošnega izobraževanja vključevanje mladih v družbo (Vodičar, 2007, str. 271). Ne glede na vse vzgoja dobrega državljana zahteva prostor za refleksijo, za dvom, vprašanja in dialog – v nasprotnem primeru ne govorimo o vzgoji, temveč o dresuri (Gartner, 2007, str. 122).

Ob koncu drugega poglavja je naša naloga še odgovoriti na vprašanje, kako lahko/naj šole izvajajo državljansko vzgojo ter s tem vplivajo na razvoj bodočih odraslih dobrih državljanov. V ospredju odgovora se pojavljajo trije vidiki: neposredno z izvajanjem učnih načrtov družboslovno-humanističnih predmetov in predmeta domovinska in državljanska kultura in etika, posredno s t. i. prikritimi učnimi načrti ter z uporabo vsešolskega pristopa. V nadaljevanju bomo vsakega od teh zgolj na kratko predstavili.

Učenje preko prikritega učnega načrta pomeni, da se učenci ne učijo državljanske vzgoje le iz formalnih učnih vsebin, določenih v učnih načrtih, temveč tudi skozi neformalne vplive in izkušnje, ki jih pridobijo v šolskem okolju. Ti vključujejo šolsko kulturo, vrednote, ki jih učitelji in šola implicitno prenašajo, socialne odnose, pravila in način delovanja šole. Šole lahko posredno razvijajo državljanske veščine učencev tudi s spodbujanjem sodelovanja v šolski skupnosti, šolskem parlamentu, obšolskih in izvenšolskih dejavnostih, lokalnih društev, prostovoljnih organizacijah itn. Vsešolski pristop pomeni, da je v načrtovanje ter izvedbo aktivnosti in projektov, ki sistematično prispevajo k uresničevanju posameznih ciljev državljanske vzgoje, vključena celotna šola, dejavnosti pa se izvajajo v različnih organizacijskih oblikah in v okviru različnih delov šolskega programa: npr. dnevi dejavnosti, ekskurzije, razširjen program šole, delo z nadarjenimi učenci, skupnost učencev šole, otroški parlament (izvedba demokratičnih postopkov – volitve predstavnikov oddelčne skupnosti, glasovanje za predstavnika šolske skupnosti, obisk državnih ustanov, vladnih/nevladnih organizacij, projektni dnevi, delavnice in inovacije s področja vzgoje za trajnostni razvoj, raziskovalne naloge, debatni krožki ...). »Za uresničevanje ciljev državljanske vzgoje je tako odgovorna šola v celoti in ne posamezen učitelj predmeta« (Barle Lakota in Rustja, 2006, str. 7). Pomembno vlogo za uspešno izvajanje državljanske vzgoje v šolah pa imajo tudi ravnatelji. Naloga slednjih je zagotoviti priložnosti in nujne pogoje za izvedbo tovrstne vzgoje, pomembno pa vplivajo tudi na ustvarjanje ugodne šolske kulture in aktivne participacije vseh članov šolske skupnosti (Državlјanska vzgoja v Evropi, 2013, str. 99). Mednarodna raziskava državljanske vzgoje in izobraževanja ICCS 2022, v kateri

so sodelovali tudi ravnatelji in učenci 8. razreda slovenskih osnovnih šol, je v povzetku glavnih ugotovitev za Slovenijo pokazala, da imajo slovenski ravnatelji v primerjavi z mednarodnim povprečjem sicer bolj zadržano stališče do tega, da je državljanska vzgoja skupna odgovornost vseh predmetov, na drugi strani pa v precej večjem deležu kot ravnatelji drugih držav izpostavljajo, da je državljanska vzgoja pomembno vključena v delovanje šole kot celote in jo močno povezujejo z življenjem in s kulturo šole kot skupnosti (Klemenčič, 2023).

Sklenemo lahko, da je v primeru, ko govorimo o izobraževanju kot enem izmed deležnikov razvoja posameznikov v dobre državljane, potrebno ločiti pomen izobraževanja nasploh (cilji celotnega vzgojno-izobraževalnega sistema) od tistega, ki je vezan na posamezne predmete znotraj izobraževalnega sistema (cilji družboslovno-humanističnih predmetov in predmeta domovinska in državljanska kultura in etika). Prvi pomen smo poskušali raziskali v tem poglavju, v naslednjem pa se bomo osredotočili na predstavitev osnovnošolskega predmeta domovinska in državljanska kultura in etika.

4 Domovinska in državljanska kultura in etika – obvezni predmet v slovenski osnovni šoli

V pričujočem poglavju bomo skozi pregled splošnih ciljev in didaktičnih priporočil učnega načrta predstavili, kako je zasnovan aktualni pouk domovinske in državljanske kulture in etike v osnovni šoli. Ob tem bomo presojali, ali so zapisani cilji in priporočila usmerjeni predvsem v pridobivanje državljskega znanja, v razvijanje državljskih veščin ali spodbujanje državljskih vrlin. Izpostavili bomo tudi nekaj izzivov, povezanih z izvajanjem tega predmeta: (pre)nizko število ur za izvedbo, raznolika izobrazbena struktura učiteljev, problem pomanjkanja ali neprepoznavnost vsebin s področja etike.

V sodobnem vzgojno-izobraževalnem sistemu osnovnošolskega izobraževanja je domovinska in državljanska kultura in etika (v nadaljevanju DKE) predmet, ki se izvaja po eno uro tedensko v 7. in 8. razredu, kar je po naši oceni premalo. Ob primerjavi števila ur DKE in ostalih predmetov v šolskem predmetniku za ta dva razreda ugotovimo, da imajo enako število ur le še predmeti glasbena in likovna umetnost ter tehnika in tehnologija. Poleg nizkega tedenskega števila ur in števila let izvajanja tega predmeta se v primerjavi z drugimi kot izstopajoče pojavlja še dejstvo, da državljanska vzgoja nima opore v posamezni znanstveni disciplini. Vsebina

predmeta se namreč opira na različne stroke, in sicer filozofijo, sociologijo, politologijo, ekonomijo, pravo ... (Razvoj državljanske vzgoje v Republiki Sloveniji, 2012, str. 163).

Aktualni učni načrt za DKE kot splošne cilje predmeta navaja razvoj politične pismenosti (ureditev in delovanje skupnosti, družbe, države, globalnih skupnosti, sobivanje različnih, poznavanje človekovih in otrokovih pravic, temeljna načela demokratičnega odločanja, pravna in socialna država, aktualna družbena, politična, ekonomska in ekološka vprašanja ...), kritičnega mišljenja, nekaterih stališč in vrednot (razprava o etičnih načelih kot podlagi za človekove in otrokove pravice, prepoznavanje kršitev le-teh, presoja stereotipnih predstav o drugih in drugačnih, etična načela, ki utemnjujejo demokratično odločanje, premislek o družbenih konfliktih ter možnosti in poti za njihovo reševanje, konflikt pravic ...) ter dejavno vključevanje učencev v družbeno življenje (uveljavljanje demokratičnih postopkov v okviru šole in širše, priprava na odgovorno in kritično državljanstvo, spodbujanje in omogočanje udeležbe v državljskih akcijah in dejavnostih civilne družbe v lokalnem okolju ...) (*Program osnovna šola: domovinska in državljanska kultura ter etika: učni načrt*, 2011, str. 6–7). Učenci naj bi v okviru predmeta pridobili veščine, kot so presoja družbenih in etičnih dilem ter vprašanj, komuniciranje in argumentiranje v kontekstu demokratičnega javnega prostora, veščine obveščenega, kritičnega, konstruktivnega in angažiranega družbenega delovanja ter vseživljenjskega izobraževanja (*Program osnovna šola: domovinska in državljanska kultura ter etika: učni načrt*, 2011, str. 5).

Iz splošnih ciljev predmeta opazimo, da je težišče državljanske vzgoje predvsem na razvijanju državljskega znanja in državljskih veščin, ki učencem omogočajo participacijo v družbenem življenju, a jih k temu (nujno) ne motivirajo (državljske vrline). Takšno usmeritev potrjuje tudi struktura operativnih ciljev. Med tistimi, ki so usmerjeni v pridobivanje državljskega znanja, so npr.: učenci pridobijo osnovna spoznanja o nastanku Republike Slovenije, se seznanijo z značilnostmi in zgradbo države; spoznajo temeljne človekove in otrokove pravice; razumejo pojma pravna in socialna država; spoznajo pomen Ustave RS; spoznajo pomen volitev in referendumov. Zgolj državljansko znanje se pričakuje tudi v povezavi z etiko – učenci se seznanijo s pojmom etika oz. etična načela in vrednote ter spoznajo vlogo vrednot v ravnanju posameznika in skupin. Cilji, usmerjeni v razvijanje učencevih veščin za participacijo, so: učenci sodelujejo pri oblikovanju razredne skupnosti in pri razrednih dogovorih; se usposobijo za sodelovanje v demokratičnih postopkih

odločanja; prepoznavajo kršitve človekovih in otrokovih pravic v vsakdanjem življenju; oblikujejo lastna stališča do aktualnih družbenih vprašanj; razvijajo zmožnost argumentiranega razpravljanja in kritičnega mišljenja (*Program osnovna šola: domovinska in državljanska kultura ter etika: učni načrt*, 2011).

Načrtovana usmerjenost k participaciji učencev je nakazana tudi v didaktičnih priporočilih učnega načrta, kjer je zapisano, da »cilj predmeta ni le pridobivanje vednosti o predpisanih vsebinah, ampak tudi usposabljanje učencev za državljansko delovanje v skladu s temeljnimi etičnimi načeli« (*Program osnovna šola: domovinska in državljanska kultura ter etika: učni načrt*, 2011, str. 20). A tudi ta formulacija se lahko razume predvsem kot spodbujanje državljskih veščin učencev, manj pa kot razvijanje njihove motiviranosti oziroma vrlin. Izjema bi bila pozitivna interpretacija druge povedi v priporočilih, ki pravi, da naj učenci »osmislijo potrebo po etičnem in odgovornem ravnanju posameznika in družbe« (*Program osnovna šola: domovinska in državljanska kultura ter etika: učni načrt*, 2011, str. 20); v tem primeru bi lahko sklepali, da priporočilo vsebuje tudi motivacijsko noto.

Na tej točki je priložnost, da, kot smo napovedali na začetku tega poglavja, kot izziv izpostavimo raznoliko izobrazbeno strukturo učiteljev, ki poučujejo DKE. Pravilnik o izobrazbi učiteljev in drugih strokovnih delavcev v izobraževalnem programu osnovne šole v 23. členu določa, da je »učitelj domovinske in državljanske kulture in etike lahko nekdo, ki je končal dvopredmetni univerzitetni študijski program filozofije, geografije, politologije, sociologije, teologije ali zgodovine oziroma magistrski študijski program druge stopnje filozofija, geografija, sociologija, politologija (svetovne študije), politologija (politična teorija), sociologija (sociologija vsakdanjega življenja, upravljanje človeških virov in znanja, upravljanje organizacij, človeških virov in znanja, menedžment človeških virov, znanja in organizacij), teologija ali zgodovina« (Pravilnik o izobrazbi učiteljev in drugih strokovnih delavcev v izobraževalnem programu osnovne šole, 2022, str. 6284). Vidimo, da so učitelji, ki smejo poučevati DKE, zaključili študij različnih predmetnih področij, kar lahko pomeni, da v času izobraževanja niso bili nujno deležni poglobljenega študija vsebin, na katere se opira državljanska vzgoja, ter posledično ne poznajo in ne sledijo konceptom vzgoje dobrega državljanca. Mednarodna raziskava državljanske vzgoje in izobraževanja ICCS 2022 je v povzetku za Slovenijo pokazala, da je več kot polovica (66 %) v njej sodelujočih učiteljev DKE opozorila na to, da se tekom študija niso usposabljali za določene teme tega predmeta in se zato čutijo manj usposobljeni za poučevanje teh vsebin, kot to velja za mednarodno povprečje (Klemenčič, 2023).

Naš naslednji izziv, povezan s predmetom DKE, je področje etike, ki se kot pojem pojavlja že v samem imenu predmeta. Iz preteklih in aktualnega poimenovanja predmeta (Državljska vzgoja in etika – 1999, Državljska in domovinska vzgoja ter etika – 2008, Domovinska in državljanska kultura in etika – 2011) je opaziti, da je bila etika vselej umeščena na konec poimenovanja – »[...] in etika«. Ob pregledu ugotovimo, da se v prvem učnem načrtu iz leta 1999 etika sploh ni pojavila v poimenovanju vsebinskih sklopov znotraj učnega načrta (ne v 8. in ne v 9. razredu), znotraj vsebinskih sklopov pa sta omenjena zgolj pojma etično in etična dilema (vsebinski sklop: Vzorniki, avtoritete ustanove). V učnem načrtu iz leta 2008 je bila etika priključena poglavju Vrednote, verovanja in etika. Tudi vsebinska poglavja v aktualnem učnem načrtu ne vsebujejo pojma etika, je pa etika zajeta znotraj sklopa Posameznik, skupnost, država. V tem učnem načrtu se z etiko povezani pojmi sicer pojavijo še nekajkrat: pri opredelitvi predmeta je zapisano, da učenci pridobijo temeljna znanja o človekovih pravicah kot univerzalnih in nedeljivih ter o etičnih načelih, na katerih temeljijo; o politični domovinski in državljanski kulturi in etiki ter da predmet med drugimi spodbuja razvoj veščin presoje družbenih in etičnih dilem ter vprašanj. K razvoju kritičnega mišljenja, kot enega izmed splošnih ciljev pouka DKE, pa naj bi prispevala razprava o etičnih načelih, ki so podlaga človekovih in otrokovih pravic, ter seznanjanje z etičnimi načeli, ki utemeljujejo demokratično odločanje (*Program osnovna šola: domovinska in državljanska kultura ter etika: učni načrt*, 2011, str. 5–6).

Iz vsega tega bi lahko, morda celo prenašlo, sklepali, da pouk etike v okviru predmeta DKE nima dovolj možnosti za enakovredno obravnavo. Pa vendar menimo, da je 'etika' več kot zgolj navedba v imenu predmeta in da dejstvo, da splošni in/ali operativni cilji predmeta niso zapisani na način, da bi vsebovali termin etika ali kakorkoli drugače neposredno nakazovali nanjo, še ne pomeni, da z njo niso povezani. Področje etike ima brez dvoma velik pomen pri vzgoji dobrih državljanov, saj se ukvarja z vprašanji dobrega, pravičnega, odgovornega ravnanja posameznika, ki usmerjajo njegovo delovanje. Ne prinaša le znanja/védenja o etičnih načelih, temveč spodbuja razvoj državljanskih vrlin, kot so odgovornost, pravičnost, solidarnost, strpnost, poštenost, skrb za skupno dobro. S tem prispeva predvsem k oblikovanju osebno odgovornih in k pravičnosti usmerjenih državljanov.

Ugotavljamo, da čeprav učni načrt za DKE s svojimi cilji in z didaktičnimi priporočili že nakazuje vzgojo dobrih državljanov, to ni dovolj. Za oblikovanje bodočih dobrih državljanov, ki bodo opremljenih z državljanskimi vrlinami in ne le z državljanskim

znanjem ali veščinami, bi bila potrebna drugačna zasnova tako splošnih kot operativnih ciljev predmeta, gotovo pa tudi didaktičnih metod in pristopov za njihovo uresničevanje, o čemer v tem prispevku sicer nismo govorili. To potrjuje tudi že omenjena raziskava ICCS 2022, ki na osnovi odgovorov sodelujočih osnovnošolcev izraža skrb tako glede njihovih slabih dosežkov na področju državljanske vednosti, njihovih stališč glede pomembnih tem v družbi, slabe participacije v šolskem in drugih okoljih kakor tudi njihove izražene pripravljenosti za angažiranje v prihodnosti (Klemenčič, 2023, str. 12). Vprašanje in izziv, ki ostajata, tako sta, kako zasnovati pouk državljanske vzgoje, da bi ta v učencih/kah čim bolj učinkovito, obenem pa tudi uravnoteženo razvijal vse troje: državljansko znanje, državljanske veščine in vsekakor tudi državljanske vrline.

5 Zaključek

V članku smo poiskali odgovore na tri osrednja vprašanja: (i) kakšnega državljana potrebuje liberalna demokratična družba; (ii) kakšna je vloga vzgojno-izobraževalnega sistema pri vzgoji odraslih dobrih državljanov; (iii) kako je oz. naj bi bil zasnovan pouk predmeta domovinska in državljanska kultura in etika v slovenski osnovni šoli.

Ugotavljamo, da je državljanstvo na eni strani povezano z individualnimi pravicami posameznika, na drugi strani pa tega istega posameznika državljanstvo 'zavezuje' k pripadnosti in povezanosti s skupnostmi ter odgovornostmi do njih. Liberalno-demokratična družba potrebuje dobre državljane, katerih vzgoja je usmerjena v razvijanje vrlin za osebno odgovornost, participacijo in usmerjenost k pravičnosti; vsak od teh meri na svojo raven delovanja, hkrati pa so za dobrega državljana potrebni vsi. Dober državljan poseduje državljanske vrline, ki so značajске lastnosti, vključujejo motivacijsko komponento in se kažejo skozi njegova dejanja; kar je v nasprotju z državljanskim znanjem in veščinami. Za dobro državljanstvo velja, da koristi tako posamezniku kot skupnosti, v kateri živi.

Izobraževalni sistem je eden izmed deležnikov pri spodbujanju in usposabljanju mladih za pridobivanje državljanskih vrlin. Šole imajo pomembno vlogo pri vzgoji dobrih državljanov, a večina našega učenja ne poteka v šoli in učitelj v šoli je le eden izmed učiteljev v življenju dobrega državljana. Za vzgojo dobrih državljanov je pomembno vzporedno sodelovanje šol z drugimi družbenimi sferami, znotraj delovanja šole pa so pomembni medpredmetno povezovanje in vsešolski pristop.

Pouk domovinske in državljanske kulture in etike v slovenski osnovni šoli je zasnovan na način, ki omogoča vzgojo dobrih državljanov, vendar pa daje v ciljih in didaktičnih priporočilih prevelik poudarek pridobivanju državljanskega znanja na račun državljanskih veščin in še bolj državljanskih vrlin. Ostaja torej vprašanje, kako zasnovati predmet bolj uravnoteženo – tudi, ali pa še posebej zato, ker aktualni poudarek na pomnjenju informacij očitno učence demotivira (ICCS, 2022). Novi učni načrt za poučevanje domovinske in državljanske kulture in etike, ki je trenutno v pripravi, ponuja priložnost za odpravo omenjenih pomanjkljivosti in to priložnost bi veljalo čim bolj izkoristiti.

Viri in literatura

- Barle Lakota, A. in Rustja, E. (2006). Ugotovitve posveta domovinska in državljanska vzgoja in nastanek zbornika – kako naprej? V A. Barle Lakota, E. Rustja in J. Jug (ur.), *Državljska in domovinska vzgoja: zbornik* (str. 6–9). (2006). Beja.
- Bregar Mazzini, S. (2014). Zakaj vključiti tematiko aktivnega in odgovornega državljanstva v pouk zgodovine in kako. *Zgodovina v šoli: Spodbujanje aktivnega in odgovornega državljanstva pri pouku zgodovine*, 23(1-2), 64–69.
- Brighouse, H. (2006). *On Education*. Routledge.
- T. Taštanoska in B. Kresal Sterniša (ur.). (2013) *Državljska vzgoja v Evropi*. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport.
- Gartner, S. (2007). *Ali si želimo otroke vzgajati v državljane s kritičnim razmišljanjem? Časopis za kritiko znanosti*, 35(229/230), 115–124.
- Golob, J. (2006). Moč, slabosti, priložnosti in nevarnosti državljanske vzgoje. V A. Barle Lakota, E. Rustja in J. Jug (ur.), *Državljska in domovinska vzgoja: zbornik* (str. 22–37). Beja.
- Granda, S. (2006). Državljska ali domovinska vzgoja? . V A. Barle Lakota, E. Rustja in J. Jug (ur.), *Državljska in domovinska vzgoja: zbornik* (str. 6–9). Beja.
- Grušovnik, T. (2023). Filozofija kot obvezni predmet osnovnega in splošnega izobraževanja. V M. Šimenc, T. Grušovnik in A. Hladnik (ur.), *Filozofija in šola: svetovni dan filozofije 2023* (str. 62–76). Pedagoški inštitut.
- Rojc, J. in Slivar, B. (ur.) (2022). *Izhodišča za prenovo učnih načrtov v osnovni šoli in gimnaziji*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo. www.zrss.si/pdf/izhodišca_za_prenovo_UN.pdf
- Kotzee, B. (2018). Applied epistemology of education. V D. Coady in J. Chase (ur.). *The Routledge Handbook of Applied Epistemology* (str. 211–229). Routledge.
- Krek, J. in Metljak, M. (2011). *Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*. Ministrstvo za šolstvo in šport. <https://pismenost.acs.si/wp-content/uploads/2017/09/Bela-knjiga-o-vzgoji-in-izobra%C5%BEevanju-v-RS-2011.pdf>
- Kymlicka, W. (2005). *Sodobna politična filozofija*. Krtina.
- Law, S. (2006). *The War for Children's Minds*. Taylor & Francis e-Library.
- Meglič, A. (2006). Zakaj domovinska vzgoja? V A. Barle Lakota, E. Rustja in J. Jug (ur.), *Državljska in domovinska vzgoja: zbornik* (str. 66–69). Beja.
- Program osnovna šola: domovinska in državljanska kultura ter etika: učni načrt*. (2011). Ministrstvo RS za šolstvo in šport: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_DDE_OS.pdf
- Murphy, J. B. (2004). Against Civic Schooling. *Social Philosophy and Policy*, 21(1), 221–265.

- Klemenčič, E. M. (2023). *ICCS 2022: Mednarodna raziskava državljske vzgoje in izobraževanja – Povzetek glavnih ugotovitev za Slovenijo*. Pedagoški inštitut. <https://www.pei.si/wp-content/uploads/2023/11/ICCS-2022-povzetek.pdf>
- Pravilnik o izobrazbi učiteljev in drugih strokovnih delavcev v izobraževalnem programu osnovne šole. (2022). *Uradni list RS*, št. 85/2022, 6284. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2022-01-1985?sop=2022-01-1985>
- Prunk, J. (2006). Državljska in domovinska vzgoja. V A. Barle Lakota, E. Rustja in J. Jug (ur.), *Državljska in domovinska vzgoja: zbornik* (str. 12–16). Beja.
- Šimenc, M. (ur.) (2012). *Razvoj državljske vzgoje v Republiki Sloveniji: konceptualni okvir in razvoj kurikulumov*. Pedagoški inštitut. <https://www.pei.si/ISBN/978-961-270-146-8.pdf>
- Sardoč, M. (2006). Državljanstvo in državljska vzgoja. V A. Barle Lakota, E. Rustja in J. Jug (ur.), *Državljska in domovinska vzgoja: zbornik* (str. 100–107). Beja.
- Sovdat, I. (2008). *Deliberativna demokracija kot kritika liberalne demokracije* [Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede]. <http://dk.fdv.uni-lj.si/diplomska/pdfs/Sovdat-Irena.PDF>
- Šimenc, M. (2021). Demokracija in avtonomni državljani. V M. Banjac in K. Šipuš (ur.), *Aktivno državljanstvo v srednji šoli: Posameznik, skupnost, država, svet* (str. 10–22). Zavod RS za šolstvo. https://www.zrss.si/pdf/Aktivno_drzavljanstvo_v_srednji_soli.pdf
- Šimenc, M. (2009). Državljska vzgoja, filozofija za otroke in vprašanje participacije. *Sodobna pedagogika*, 60(126), 10–24. <https://www.sodobna-pedagogika.net/arhiv/nalozi-clanek/?id=555>
- Šimenc, M. (2011). Patriotizem in nacionalizem slovenskih učencev iz perspektive Mednarodne raziskave državljske vzgoje. *Šolsko polje*, 22(5/6), 139–156. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-UGIDIAMQ/68d1c370-8b0b-43e5-9b74-a3cecc7dbbd7/PDF>
- Štrajn, D. (2006). Identiteta, politika razlike in državljska vzgoja. V A. Barle Lakota, E. Rustja in J. Jug (ur.), *Državljska in domovinska vzgoja: zbornik* (str. 82–89). Beja.
- Ustava Republike Slovenije. (1991). *Uradni list RS*, št. 33/1991-I s spremembami in dopolnitvami. <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/1991-01-1409?sop=1991-01-1409>
- Vodičar, J. (2007). Pouk filozofije kot prispevek k državljski vzgoji mladih. *Anthropos: časopis za psihologijo in filozofijo ter sodelovanje humanističnih ved*, 1–2, 270–283. https://www2.arnes.si/~anthropos/anthropos/2007/1_2/vodicar.pdf
- Vodopivec, P. (2006). Zgodovina je imanentno državljski predmet. V A. Barle Lakota, E. Rustja in J. Jug (ur.), *Državljska in domovinska vzgoja: zbornik* (str. 38–47). Beja.
- Žalec, B. (2006). Pomen domovinske edukacije. V A. Barle Lakota, E. Rustja in J. Jug (ur.), *Državljska in domovinska vzgoja: zbornik* (str. 70–81). Beja.